

Verdediging tegen mogelijke chemische aanvallen blijft noodzakelijk *

dr. A. J. J. Ooms

Chemisch laboratorium TNO, Rijswijk

De laatste jaren maken wij een periode mee van economische depressie waarbij ons nationale inkomen drastisch achterblijft bij wat werd verwacht. In deze zelfde tijd zien wij ook een toenemende activiteit van de overheid op gebieden als energievoorziening en zorg voor het milieu.

Het dilemma waarvoor de regering zich ziet geplaatst is nu: „hoe komen wij in deze tijd van relatieve schaarste aan de nodige middelen om het voorgenomen beleid uit te voeren?”. Voor sommigen is dat geen probleem. Zij beschouwen het defensiebudget als een soort onuitputtelijke bron waaruit naar hartelust kan worden geput. Anderen zien dit gelukkig genuanceerder, maar niet kan worden ontkend dat de defensiebegroting onder flinke druk staat. Bij het vaststellen van bezuinigingsprioriteiten in de defensiesfeer laten sommigen zich dan weer leiden in de richting van aspecten die onderwerp zijn van wapenbeheersings- en ontwapeningsonderhandelingen. Nog niet zo lang geleden werd nog voorgesteld, vast een voorschot te nemen op de zogenaamde MBFR-onderhandelingen in Wenen door op voorhand reeds over te gaan tot inkrimping van de strijdkrachten, waarbij de initiatiefnemers zich — hopelijk — niet realiseerden dat dit de meest effectieve methode is om de bodem onder een onderhandelingspositie weg te slaan. Het feit, dat het chemische wapen de afgelopen zeven jaar onderwerp van ontwapeningsonderhandelingen is geweest — en nog steeds is — geeft ook reden tot een verminderde belangstelling voor de verdediging tegen dit wapensysteem, omdat men de opvatting kan vernemen dat een algeheel verbod op dit wapen wellicht reeds op korte termijn zal worden afgekondigd.

Het is met name deze opvatting die aanleiding is een momentopname te maken voor wat betreft de stand van zaken rond de problematiek van het chemische wapen, om zodoende te komen tot een

beeld van wat ons te wachten staat en hoe wij erop zullen moeten reageren.

De dreiging

Allereerst dienen wij na te gaan of er een dreiging van aanvallen met chemische wapens van de zijde van het Warschau-Pact bestaat, mochten er onverhoopt ooit oorlogshandelingen uitbreken. Nu is het een feit dat de Sovjet-Unie nooit heeft verklaard dat men daar beschikt over chemische strijdmiddelen, maar omgekeerd heeft men dat ook nooit ontkend. Bij internationale vergaderingen over de problematiek rond de chemische oorlogvoering — iets waarop later nog zal worden teruggekomen — is herhaaldelijk door verschillende deelnemers deze vraag aan collega's uit de Sovjet-Unie gesteld. Daarop komt dan nooit een antwoord, de vraag wordt volkomen genegeerd. Dit alles past uiteraard geheel in het streven van de Sovjet-Unie — en van het tsaristische Rusland voordien — de veiligheid van de staat te vergroten door geheimzinnigheid.

Zonder op details in te gaan kan echter worden gesteld, dat voldoende betrouwbare gegevens beschikbaar zijn, die duidelijk aangeven dat de Sovjet-Unie beschikt over produktiefaciliteiten voor chemische strijdmiddelen, over een breed spectrum van overbrengingsmiddelen en zeer waarschijnlijk over een aanzienlijke voorraad van bedoelde strijdmiddelen.

Bovendien is herhaaldelijk vastgesteld dat in manoeuvres van de strijdkrachten van het Warschau-Pact het chemische wapen vele malen een zeer belangrijke rol heeft gespeeld. Al met al dient de dreiging zeer serieus te worden genomen, zó serieus dat in het slotcommuniqué van het NATO Defence Planning Committee van december 1975 is opgenomen:

... De ministers gaven uiting aan hun ernstige bezorgdheid over (...) hun ontzagwekkende mogelijkheden t.a.v. de tactische nucleaire, chemische en elektronische oorlogvoering ...

* Rede, uitgesproken ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum van de Nbc-school van de Koninklijke landmacht.

Bovendien bleek uit „hearings” van het „House Armed Services Committee” van mei 1975 dat met name de testfaciliteiten van chemische wapens in de Sovjet-Unie recent zijn uitgebreid.

Dat deze dreiging met name door de Verenigde Staten ernstig wordt genomen blijkt wel uit het voorstel het budget voor de aanschaffing van chemisch beschermingsmaterieel, dat voor Fiscal Year 1976 \$ 9 miljoen bedroeg, te verhogen tot \$ 74 miljoen voor Fiscal Year 1977 en eveneens voor de volgende jaren.

Gaan wij nu uit van het bestaan van een reële dreiging van het gebruik van chemische wapens door een eventuele tegenstander, dan is de volgende stap na te gaan hoe deze dreiging het best kan worden tenietgedaan. In het algemeen kan men dan drie methoden onderscheiden:

1. afschrikking door dreiging met vergelding;
2. eliminatie van het wapensysteem door ontwapeningsonderhandelingen;
3. bescherming tegen de uitwerking van het wapensysteem.

Afschrikking

Wat betreft de afschrikking kan men nog twee mogelijkheden onderscheiden, namelijk afschrikking door te dreigen met vergelding door hetzelfde wapensysteem („retaliation in kind”), of door een andere vergeldingsdreiging. Met name de Verenigde Staten hebben zich op het standpunt gesteld dat men over een geloofwaardig chemisch wapen zal moeten beschikken om een eventuele tegenstander ervan af te houden chemische aanvallen te ontketen. Het duidelijkst is dit wel uitgesproken door president Roosevelt, die in 1943 verklaarde:

Use of such weapons has been outlawed by the general opinion of civilized mankind. This country has not used them, and I hope that we never will be compelled to use them. I state categorically that we shall under no circumstances resort to the use of such weapons unless they are first used by our enemies.

Dat een dergelijke uitspraak politiek effect kan hebben blijkt wel uit de verklaringen van de toenmalige minister van bewapening van Hitler-Duitsland, Albert Speer, die bij zijn proces in Neurenberg in 1946 heeft verklaard dat vrees voor vergelding een van de belangrijkste redenen was waarom Duitsland in het tweede gedeelte van de Tweede Wereldoorlog niet heeft gegrepen naar het chemische

wapen, op welk gebied Duitsland in die tijd een niet onaanzienlijke voorsprong had, met name door de ontwikkeling van de zenuwgassen.

De verklaring van Roosevelt is in 1969 door president Nixon herhaald toen hij stelde dat de Verenigde Staten nooit als eersten lethale en incapaciterende chemische strijdmiddelen zouden gebruiken.

Volgens de bovenstaande opvattingen was het gebruik van traangassen en herbicide ontbladeringsmiddelen in Vietnam wél geoorloofd omdat het hier niet chemische strijdmiddelen betrof maar chemische stoffen die ook in het civiele leven ruime toepassing vinden, een uitgangspunt waarin de Amerikanen tamelijk geïsoleerd kwamen te staan. In het vervolg zal hierop nog nader worden teruggekomen.

Kan men dus enerzijds stellen dat „retaliation in kind” onder bepaalde omstandigheden het uitbreken van gevechtshandelingen met chemische wapens kan voorkomen, aan een dergelijke politiek zijn natuurlijk ook nadelen verbonden. In de eerste plaats kan de vergeldingsdreiging natuurlijk nooit geïsoleerd staan. Rekening dient ermee te worden gehouden dat de afschrikking kan falen en dat daarom niet kan worden afgezien van een goede bescherming tegen de uitwerking van chemische strijdmiddelen. Voorts is wel het belangrijkste bezwaar dat door het in stand houden en doorlopend verbeteren van een voorraad chemische strijdmiddelen de kans op proliferatie toeneemt. Introductie van chemische wapens in onstabiele gebieden van deze wereld zou wel eens zeer vervelende consequenties met zich kunnen brengen en het voorbeeld van het nucleaire non-proliferatieverdrag geeft duidelijk aan dat een permanente verdeling in deze wereld tussen „haves” en „have-nots” van een bepaald wapensysteem op den duur toch grote spanningen kan oproepen.

Van de NAVO-landen zijn de Verenigde Staten het enige land dat heeft verklaard te beschikken over een inzetbaar chemisch wapensysteem. De meeste NAVO-landen, waaronder Nederland, hebben verklaard geen chemische wapens te bezitten noch de intentie te hebben een dergelijk wapen te verwerven.

In het algemeen kan worden gesteld, dat de houding van de landen van het bondgenootschap tegenover het chemische wapen duidelijk anders is dan tegenover het nucleaire wapen; het eerste dient veel meer te worden gezien als een typisch nationaal Amerikaans wapensysteem.

Een tweede mogelijkheid van vergelding is die

met een ander wapen dan het chemische. Eigenlijk komt daarvoor slechts het nucleaire wapen in aanmerking. Van verschillende zijde is wel eens aangedrongen op eenzijdige afschaffing van het chemische wapen door de Verenigde Staten, onder verklaring dat elke aanval met chemische strijdmiddelen nucleair zal worden afgestraft. Het zal echter duidelijk zijn dat dit het zeer hete hangijzer van het verlagen van de zogenaamde nucleaire drempel meebrengt. Dit is voor de meeste partijen zó onacceptabel dat men de laatste jaren dit punt in internationale besprekingen al niet meer aanvoert.

Ontwapening

Zoals gesteld, kan dreigen met vergelding onder bepaalde omstandigheden effectief werken, maar aan dit systeem kleven wel nadelen. Daarenboven wordt door velen het chemische wapen als een onnatuurlijk soort wapen beschouwd omdat het minder humaan en minder discriminerend zou zijn dan andere wapens. Of dit nu juist is of niet, men moet met deze houding rekening houden. Waarschijnlijk heeft dit ook geleid tot een niet helemaal accepteren en integreren van het chemische wapen door militaire bevelhebbers en andere functionarissen van landen die over chemische strijdmiddelen beschikken.

Hoe dit ook zij, meer dan bij enig ander wapen heeft men gestreefd naar een manier om het chemische wapen met legale middelen uit te bannen. Het bekendste voorbeeld van een dergelijke poging is wel het Protocol van Genève van 1925, waarin de verdragsluitende partijen verklaren dat zij het gebruik in oorlog van verstikkende, vergiftige of dergelijke gasen, alsmede het gebruik van bacteriologische oorlogsmiddelen, als ontoelaatbaar beschouwen. Het protocol is momenteel door een grote meerderheid van landen geratificeerd — inclusief alle geïndustrialiseerde landen — en een aantal andere landen onderneemt stappen om het alsnog te ratificeren.

De meeste landen hebben bij het ratificeren de voorwaarde gesteld dat het verdrag niet langer geldt als een partij met de bedoelde strijdmiddelen wordt aangevallen. In wezen is het dan een „no first use”-verdrag.

Het protocol bevat drie sleuteluitdrukkingen. In de eerste plaats verbiedt het alleen het *gebruik*, er is geen verbod op productie en voorraadvoering. Ten tweede geldt het verbod alleen „*in oorlog*”. Zeer belangrijk is dus de oorlogsdefinitie en het is bekend dat met name de laatste jaren

binnenlandse gevechtshandelingen en guerrilla-activiteiten een steeds belangrijker rol zijn gaan spelen. Ten derde de definitie van de strijdmiddelen als „*verstikkend, vergiftig of dergelijke*”. Deze omschrijving is aanleiding geweest tot vele misverstanden en interpretaties. Met name de Verenigde Staten hebben — zoals reeds eerder is gezegd — lange tijd gesteld dat traangassen en ontbladeringsmiddelen niet tot de verboden categorie behoren. Of dit nu juridisch juist is of niet, het feit deed zich voor dat een grote meerderheid van landen het hiermee niet eens was. Dat is ook een van de oorzaken geweest dat het van 1969 tot 1975 heeft geduurd voordat het Amerikaanse Congres het Protocol heeft geratificeerd.

Bij de ratificatie is nu de clausule opgenomen dat alleen in zeer bepaalde omstandigheden, om het leven van mensen te redden, bepaalde traangassen e.d. mogen worden gebruikt. Voor de aarzelende houding van het Congres is wel begrip op te brengen. Een eenzijdige interpretatie van een „no first use”-verdrag kan namelijk aanleiding geven tot een onstabiele situatie. Indien partij A stelt dat stof X niet onder het protocol valt doch stof Y wel, dan zal A op een gegeven moment kunnen beslissen dat stof X kan worden gebruikt. Partij B erkent echter een dergelijk verschil niet en voelt zich dus als eerste aangevallen met een chemisch wapen. Het verdrag geldt dan voor hem niet meer en hij kan dus met bv. stof Y terugslaan. Nu zal A stellen dat hij als eerste met een chemisch strijdmiddel wordt aangevallen waardoor ook voor hem de bepalingen niet meer gelden. Zo is men dus op een escalatieladder terechtgekomen, hetgeen kan worden voorkomen door te proberen gezamenlijk af te spreken, wat wél en wat níét tot het protocol behoort.

Kortom, het Protocol van Genève is zeker niet waterdicht en bevat verder geen enkele bepaling omtrent objectieve verificatie. Dat daardoor onaangename situaties kunnen ontstaan, bleek duidelijk bij de beschuldiging van het gebruik van lethale chemische strijdmiddelen in Jemen in de periode 1965-'67. De secretaris-generaal van de Verenigde Naties bleek bv. niet bij machte onomstotelijk vast te stellen of dit al dan niet had plaatsgevonden.

Dat alles heeft ertoe geleid dat men rond 1969 is gaan onderhandelen om te komen tot een aanvullend verdrag dat ontwikkeling, productie en opslag van chemische wapens zou verbieden. In tegenstelling tot een soortgelijk verbod op biologische wapens rijzen hier echter zeer moeilijke

problemen, die in twee groepen kunnen worden onderverdeeld.

De eerste groep problemen betreft de *draagwijdte* van een verdrag: welke potentiële chemische strijdmiddelen en welke activiteiten zullen worden verboden? De tweede groep betreft de *verificatie*: weinigen zullen ervoor voelen een verdrag te sluiten als niet op een redelijke manier zekerheid kan worden verkregen dat eventuele tegenstanders zich ook aan de regels van dat verdrag zullen houden.

Juist omdat deze beide aspecten zulke grote moeilijkheden opwerpen wordt al sedert 1969 onderhandeld over een mogelijk verdrag zonder dat er veel vooruitgang is te bespeuren. De onderhandelingen vinden plaats in de Conference of Committee on Disarmament (CCD), een uit dertig lidstaten bestaande conferentie met als zetel Genève en onder het co-voorzitterschap van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Zoals bekend, neemt Nederland sinds 1969 deel aan de CCD.

Ter tafel liggen twee verdragteksten; één opgesteld door de Sovjet-Unie en de „overige socialistische landen” van 1972 en één door Japan van 1974. Het eerste ontwerp verbiedt alle activiteiten met alle potentiële chemische strijdmiddelen, en noemt verder geen voorzieningen voor wat betreft verificatie. In wezen is het identiek met het in 1972 gesloten verdrag op het verbod van biologische wapens waarbij alleen het woord „biologisch” door „chemisch” is vervangen. Het tweede ontwerp bevat ook een allesomvattend verbod, maar hier is de mogelijkheid ingebouwd om dit stapsgewijs te benaderen. Gedurende zekere tijd zal het bv. mogelijk zijn bepaalde activiteiten en bepaalde chemische strijdmiddelen van de regels van het verdrag uit te sluiten. Wat betreft verificatie bevat de tekst wel een bepaling van de oprichting van een „International Verification Agency”, maar laat omschrijving van taken en bevoegdheden van een dergelijk IVA geheel open.

Wat zijn nu de moeilijke problemen? Voor wat betreft de draagwijdte kan worden opgemerkt dat vele potentiële chemische strijdmiddelen (fosgeen, blauwzuur) op grote tot zeer grote schaal in de chemische procesindustrie worden gebruikt en dat de zenuwgassen chemisch zeer nauw verwant zijn aan bepaalde gangbare pesticiden. Voor wat betreft de verificatie ligt er het probleem dat controles met „nationale middelen”, zoals bij de SALT-verdragen, hier niet mogelijk zijn. Productie- en opslagplaatsen onderscheiden zich op luchtfoto's niet van normale chemische installaties. Dat

betekent, dat men in dit geval vrij indringende verificatiemethoden zal moeten toepassen. Dat daartegen van de zijde van de Sovjet-Unie, maar ook van de zijde van het chemische bedrijfsleven bepaalde bezwaren bestaan zal duidelijk zijn.

Lange tijd heeft men in het onzekere geleefd omtrent de Amerikaanse houding tegenover een dergelijk verbod. In april 1976 werd een tipje van de sluier opgelicht door de Amerikaanse ambassadeur bij de CCD, Joseph Martin. In een lange redevoering, waarin hij zeer vele aspecten van een mogelijk verdrag de revue liet passeren, kwam hij tot een aantal aanbevelingen. Wat betreft de draagwijdte werd als een van de mogelijkheden voorgesteld een verdrag te sluiten voor een bepaalde tijdsduur, waarin alle produktie van lethale strijdmiddelen wordt verboden en een nader te specificeren hoeveelheid van de voorraad chemische strijdmiddelen wordt vernietigd. Na een bepaalde tijd kan dan worden nagegaan of het verdrag bevredigend heeft gewerkt en kan bv. worden overgegaan tot een produktieverbod voor onbepaalde duur en een verder stapsgewijze vernietiging van aanwezige voorraden.

Deze voorstellen komen dus in de richting van de Japanse verdragstekst en komen erop neer dat vooralsnog aanzienlijke voorraden chemische strijdmiddelen gedurende vele jaren zullen blijven bestaan. Voor wat betreft de verificatie wordt gesteld dat men het, zowel voor het produktieverbod als voor de vernietiging van bestaande voorraden, eigenlijk niet zal kunnen stellen zonder inspectie ter plaatse; alle andere methoden geven te weinig garantie op de naleving. Er zou kunnen worden begonnen met uitwisseling van gegevens en met „familiarization exchange” als vertrouwen opbouwende maatregelen.

Het is uiteraard nog te vroeg om een indruk te hebben over de reactie van de andere lidstaten van de CCD op de Amerikaanse voorstellen, die eigenlijk niet verder gaan dan voorstellen voor voortgezette discussie. Verondersteld mag echter worden dat, zou er binnen de eerstvolgende jaren een verdrag op ontwikkeling, produktie en opslag van chemische wapens tot stand komen, dit zeker elementen zal bevatten van deze Amerikaanse voorstellen, te meer omdat sinds ongeveer een jaar ook bilaterale besprekingen plaatsvinden tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. Nederland, en met name het Chemisch laboratorium TNO, heeft ook bijdragen geleverd aan zowel het verificatie- als het draagwijdteprobleem. Wat het eerste betreft, is een methode ontwikkeld om

in afvalwater buiten een fabrieksterrein uiterst kleine hoeveelheden stoffen te ontdekken die zouden kunnen aanduiden dat een fabriek verboden chemische stoffen maakt; wat het tweede betreft, is gepoogd met een algemene chemische formule het gebied van de — uitsluitend voor oorlogsdoeleinden toepasbare — zenuwgassen te scheiden van nuttige pesticiden en verwante verbindingen.

Een verdere conclusie uit dit deel van de verdedigingsmaatregelen is dat vooralsnog moet worden gerekend op het voortbestaan van aanzienlijke voorraden chemische strijdmiddelen, en dat het probleem van de verborgen voorraden mischien wel geheel onoplosbaar is.

Bescherming

Ten slotte blijft dan over de bescherming tegen de uitwerking van chemische wapens. Ook een redelijke bescherming kan als een soort afschrikking werken, nl. afschrikking door ontmoediging, waarvoor de laatste jaren het Engelse woord „dissuasion” wordt gebruikt. In alle gevallen waarin chemische wapens effectief bleken, betrof het aanvallen tegen niet of niet voldoende beschermde tegenstanders. Tegen adequaat beschermde tegenstanders zal een chemische aanval veel van zijn effect hebben verloren, of hij moet op zó veel grotere schaal worden uitgevoerd dat het attractieve van een dergelijke aanval voor de tegenpartij verloren gaat.

Welk aspect van de verdediging, hiervoor geschetst, wij ook bezien, goede bescherming zal altijd nodig zijn. De aanwezigheid van een adequate bescherming kan zelfs een ontwapeningsverdrag naderbij brengen, omdat de optie op het wapensysteem daardoor minder attractief wordt en onder die omstandigheden kan het aanhouden van een goed beschermingsniveau, in interactie met

goed doordachte verificatietechnieken, een waarborg bieden dat een dergelijk verbod niet wordt overschreden. Afschaffen van beschermingsmiddelen is wellicht een van de meest destabiliserende handelingen die zouden kunnen worden verricht. Het is hier niet de plaats om uitvoerig in te gaan op de verschillende aspecten van de bescherming. Volstaan zal worden met enkele algemene opmerkingen die aangeven in welke richting onderzoek en ontwikkeling in de toekomst zullen moeten gaan.

In de eerste plaats zullen beschermende middelen en methoden in de toekomst, veel meer dan tot nu toe, als een geïntegreerd systeem moeten worden beschouwd. De interacties tussen waarschuwing, detectie, protectie, ontsmetting, profylaxe, therapie en, niet te vergeten, training, dienen duidelijk naar voren te komen.

Ten tweede zal het dan verkregen beschermingssysteem op zijn beurt weer veel meer dienen te worden geïntegreerd met alle andere gevechtssystemen die in een moderne oorlog een rol zullen spelen, en bij alle ontwikkelingen zullen de nbc-beschermingsaspecten van het begin af in beschouwing moeten worden genomen.

Ten derde zal de invloed van al deze materiële aspecten op tactische en strategische concepties dienen te worden bestudeerd, bv. door introductie in „war-gaming”, om optimale beslissingen te kunnen nemen ten einde de gevolgen van een chemische aanval zoveel mogelijk teniet te doen.

Pas als aan deze voorwaarden zal zijn voldaan en de militair niet alleen over goede beschermingsmiddelen en -methoden beschikt, doch ook zijn taak zo ongehinderd mogelijk zal kunnen blijven verrichten, zal kunnen worden gezegd dat de chemische dreiging veel van haar verschrikking heeft verloren.

